

BULLETIN

UITGEGEVEN DOOR DEN

Nederlandschen Oudheidkundigen Bond.

Beschermvrouw H. M. de Koningin.

October 1904.

Het Bulletin van den Ned. Oudh. Bond verschijnt op onbepaalde tijden, in nummers van één tot drie vel. Zes nummers vormen een deel.

De prijs per deel bedraagt *f* 2.50.

De leden van den Bond en de correspondenten ontvangen het Bulletin kosteloos.

Uitgever: JOHANNES MÜLLER, Amsterdam.

Stukken voor de redactie te zenden aan: E. W. MOES, Frans van Mierisstraat 85, Amsterdam, Mr. J. C. OVERVOORDE, Plantsoen 43, Leiden, of A. PRT, Keizersgracht 525, Amsterdam.

Staatsbegrooting 1905.

Voor de kosten van de commissie voor de inventarisering der Nederlandsche Monumenten is wederom *f* 7500 uitgetrokken.

Aangevraagd wordt voor de herstelling van:

de Groote Kerk te Arnhem (3 ^{de} van 9 termijnen)	<i>f</i> 5.000
de N. H. Kerk te Beekbergen (laatste van 3 termijnen).	» 1.500
de Broerenkerk te Bolsward (» » » »)	» 5.000
de N. H. Kerk te Breda (2 ^{de} van 6 termijnen)	» 7.500
de Groote Kerk te Brielle (3 ^{de} van 13 of 14 termijnen)	» 3.000
de Groote Kerk te Dordrecht (3 ^{de} van 8 termijnen voor de thans ondernomen restauratie)	» 7.000
de St. Jans Kerk te Gouda (8 ^{ste} van een serie van 10 termijnen)	» 8.000
de Groote of St. Bavokerk te Haarlem (4 ^{de} van 7 à 8 »)	» 10.000
de Kerk te Haarlem (laatste van 3 termijnen)	» 3.000

de St. Janskerk te 's Hertogenbosch ¹⁾	»	8.009
het Raadhuis te Jisp (laatste van 3 termijnen)	»	1.000
O. L. Vrouwenkerk te Maastricht (laatste van een serie van 7 termijnen)	»	4.000
het Stadhuis te Middelburg (4de van 10 termijnen)	»	2.500
de Abdijkerk te Middelburg (2de » 3 »)	»	5.000
de Kerk te Rheden ²⁾	»	1.200
de Toren te Soest (2de en laatste termijn)	»	2.500
het Huis »Zoudenbalch» te Utrecht ³⁾	»	2.500
de Groote Kerk te Zutphen (6de van een serie van 10 termijnen)	»	4 000

De subsidiën ten behoeve van de Waag te Monnickendam en den Toren te Rhenen zijn afgelopen.

Voor onderhoud enz. van aan het Rijk behorende of in gebruik gegeven monumenten is *f* 80.000 geraamd, gelijk voor 1904, niettegenstaande

1) Wanneer de restauratie van St. Janskerk te 's Hertogenbosch zal zijn afgelopen is niet met voldoende zekerheid te bepalen.

2) Tot algeheele voltooiing van de herstelling der Ned. Herv. kerk te Rheden is gebleken nog *f* 4000 noodig te zijn, waarvan de Commissie voor de restauratie *f* 2800 voor hare rekening neemt, de ontbrekende *f* 1200 worden alsnog aangevraagd.

3) In Augustus 1903 brandde te Utrecht het zoogenaamde »Huis van Zoudenbalch» af, alleen het muurwerk bleef gespaard. Het R. K. Parochiaal armbestuur aan wien dit gebouw toebehoort, was aanvankelijk voornemens het te verkoopen, daar eene herstelling in den ouden toestand de beschikbare middelen te boven ging. Gelukkig is het op dit voornemen teruggekomen en werden onderhandelingen met de Regeering aangeknoopt om dit Monument te behouden. — Gelukkig — want het gold hier inderdaad een Monument van geschiedenis en kunst van een zeer bijzonder karakter.

Het huis toch door den Kanunnik Zoudenbalch te Utrecht tusschen 1465 en 1479 gesticht, verdient niet slechts de aandacht wegens de historische persoonlijkheid van den stichter, het is tevens een der merkwaardigste overblijfselen van onze burgerlijke architectuur uit de XVde eeuw en dit klemt te meer, daar woonhuizen uit dien tijd begrijpelijkerwijze hoogst zeldzaam geworden zijn, in ons land nog in meerdere mate dan in het buitenland.

De geheele aanleg van den in natuursteen uitgevoerden bouw is weelderig en de uitvoering toont in de kleinste bijzonderheden hoe ontwikkeld destijds de bouw- en beeldhouwkunst waren. Hoe zeer dit Monument de aandacht trekt, blijkt uit de afbeeldingen en de uitvoerige beschrijving daarvan eenige jaren geleden gegeven door Mr. S. Muller Fzn. in zijne studië van Oud-Utrechtsche woonhuizen.

Wegens meerdere kosten aan eene herstelling in den ouden toestand verbonden is een Rijkssubsidie noodig van *f* 7500; hiervan was wegens de urgentie in December 1903 reeds *f* 1200 verleend, onder mededeeling dat het overige bedrag bij de Staatsbegroting voor 1905, verdeeld over verschillende jaren, zou worden aangevraagd.

sinds het vorige jaar van het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid en van het Departement van Oorlog respectievelijk als Monument het huis »Delmich» te Zwolle en het fort Rammekens zijn overgenomen.

Nieuw aangevraagd wordt: *f* 5000 als eerste termijn van een over 10 jaren te verdeelen subsidie van *f* 50000 tot herstel van de St. Lebuinuskerk te Deventer.

f 1500 als subsidie voor eens voor herstel van de geschilderde ramen in de Ned. Herv. Kerk te Oudshoorn.

f 2800 als eerste termijn van een over verschillende jaren te verdeelen subsidie van *f* 15000 tot herstel van de Ned. Herv. Kerk te Winschoten.

Om den wetenschappelijken assistent van het Rijksmuseum van schilderijen te Amsterdam tot onder-directeur te kunnen benoemen is *f* 200 meer aangevraagd, en eveneens *f* 200 ter verhooging van het traktement van den assistent bij het Nederlandsche Museum.

Voor het Rijksmuseumgebouw te Amsterdam wordt *f* 38160 aangevraagd, waarvan *f* 8000 voor monumentaal schilderwerk, *f* 3000 voor het opstellen van bouwfragmenten en *f* 7160 voor diverse werken, honorarium en opzicht, terwijl voor den aanbouw van eene zaal ten behoeve van Rembrandt's Nachtwacht de tweede termijn van *f* 20000 is uitgetrokken.

Een nieuw tijdperk voor de Nederlandsche Oudheidkunde.

Op de zoo goed geslaagde algemeene vergadering van den Nederl. Oudheidkundigen Bond, onlangs te Leiden gehouden, werden wij hoogst aangenaam verrast door eene te voren niet aangekondigde, korte mededeeling van Prof. Holwerda over de wijze waarop hij, de nieuwe directeur van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, de onder zijn beheer staande verzamelingen van in Nederland gevonden oudheden denkt te reorganiseeren.

Indien alles naar wensch gaat zullen de Nederlandsche oudheden over een of twee jaren, overzichtelijk in eene groote zaal gerangschikt, aan het publiek vertoond worden. Men zal trachten de verschillende beschavingsgroepen te onderscheiden en een indruk te geven van het karakter der in Nederland gevonden oudheden.

Overtollig materiaal wordt in depot gehouden, de vondsten zullen met die uit het buitenland vergeleken worden en met het oog hierop gaat men de reeds aanzienlijke collectie vergelijkingsmateriaal zorgvuldig uitbreiden. Speciale ontgravingen denkt het Leidsch museum te bewerkstelligen om de verschillende oudheidkundige groepen te leeren kennen.

De bibliotheek en het archief met de dikwijls belangrijke rapporten worden aangevuld en geordend. Kortom er wordt hard gewerkt, opdat alles weldra gereed zal liggen voor den man, die zich geheel aan de studie van

de Nederlandsche archeologie zal wijden: de man waaraan behoefte bestaat, maar die nog zal moeten opstaan.

Het Leidsch museum wil aan de provinciale musea geen concurrentie aandoen, mits het op de hoogte van oudheidkundige vondsten gehouden wordt en vraagt de medewerking van locale musea voor de vorming eener collectie die een volledig overzicht geeft van de vaderlandsche archeologie. Leiden wil worden een centraal punt voor de studie van de Nederlandsche oudheidkunde.

* * *

De nieuwe directeur heeft zich niet begeben in een kritiek van den tegenwoordigen stand van de studie der Nederlandsche archeologie of van de bestaande verzamelingen en daarom betwijfel ik of de groote beteekenis van het leukweg als »praatje over oudheden" medegedeelde wel voldoende doordrongen is, te meer waar slechts weinigen in den lande zich speciaal met de Nederlandsche of meer in het algemeen met de Germaansche archeologie occupeeren.

Waar ik nu hier beneden op enkele punten van den tegenwoordigen toestand, die — dit vergete men niet — nog altijd bestaat, licht wenscht te doen vallen, dan geschiedt dit vooral opdat wij des te spoediger tot een beteren toestand zullen geraken en tevens grijp ik deze gelegenheid gaarne aan om eens op de wenschelijkheid van bepaalde hervormingen aan te dringen, waarvan het nut mij gedeeltelijk uit eigen ervaring is gebleken.

Verraste de rede van den Heer Holwerda, dan was het zeker in de voornaamste plaats wel daaraan gelegen, dat wij van iemand, die met hart en ziel opgaat in de klassieke archeologie, niet hadden durven hopen, dat hij reeds zoo spoedig na de aanvaarding van het directeurschap van een museum, dat vele schatten voor zijn lievelingsvak bevat, eene reorganisatie van de afdeeling der Nederlandsche oudheden zou in uitzicht stellen. Men mag dit zeker beschouwen als een blijk van hoog wetenschappelijk plichtsbeseft bij een kunstlievend geleerde, die aan de Nederlandsche oudheden alle kunstwaarde absoluut ontzegt, ja zooals hij het te Leiden uitdrukte, één enkel stukje gothieke architectuur in dit opzicht belangrijker acht dan alle Nederlandsche oudheden en aan die vondsten uitsluitend historische waarde toekent 1).

Terloops willen wij opmerken, dat dit oordeel ons werkelijk overdreven voorkomt in zijne algemeenheid. Tot de Nederlandsche oudheden behooren toch ook de Romeinsche, hier te lande in grooten getale gevonden en uit een oogpunt van kunst dikwijls zeer belangrijk b. v. de bronzen beeldjes, het terra sigillata aardewerk enz. enz.

1) Dit artikel werd door mij aan de Redactie verzonden kort vóór het verschijnen van het vorige nummer, waarin de rede van Prof. Holwerda is opgenomen. De gepubliceerde tekst schijnt hier en daar eenigzins van het gesprokene af te wijken.

Wat de Germaansche oudheden betreft herinneren wij slechts dan aan eene uitspraak van den heer Pit¹⁾ die de Germaansche sieraden uit de Friesche terpen, waaronder de schat van Wieuwerd uit het Leidsche museum, die hij eerst te Leeuwarden leerde kennen »*beschamend prachtig*» noemde.

Werkelijk het wordt zoo dikwijls en van alle kanten gezegd, dat de Nederlandsche oudheden uit een oogpunt van kunst totaal waardeloos zijn, dat men daar wel eens tegenin brengen mag, dat die oudheden tot dusverre nog bijna nimmer gezien zijn uit een oogpunt van kunst en kunsthistorie. Met een weinig selectie is er van den Leidschen baaiert nog wel iets te maken, dat ook hem wiens oog gevoelig is voor eene mooie lijn belangstelling kan inboezemen.

Verrassend — hoewel minder sterk — was in de tweede plaats het groote verschil tusschen de opvattingen van den nieuwen directeur en die van zijn voorganger. In hoeverre de tegenwoordige toestand van de verzamelingen van Ned. oudheden in het Rijksmuseum voor rekening komt van Dr. Pleyte, is iets dat ik niet wensch te beoordeelen, maar stellig heeft hij nooit in het openbaar zijn ergernis geuit over dien toestand, die Nederland al zeer weinig tot eer strekt.

Het Leidsche museum is mij bekend sedert 1895 en van dat jaar af tot heden weet ik uit eigen ondervinding, dat de gewone bezoeker wel te zien krijgt oudheden uit Nederlandsch Indië,²⁾ uit Italië, Griekenland, Noord-Afrika, Egypte, Asië, Duitschland, Denemarken enz. maar oudheden uit den Nederlandschen bodem, die krijgt hij niet te zien.

En nu zegge men niet, dat de bezoekers er dan maar naar hadden moeten vragen, want wie den gewonen bezoeker kent weet dat zoo iets nu eenmaal niet voorkomt, vooral waar het bestaan van die verzamelingen hem op geen enkele wijze kenbaar wordt gemaakt. Toch is het Leidsche museum het eenige in de geheele wereld waar men oudheden heeft uit alle Nederlandsche provinciën, waar men verwachten mocht dat die oudheden eene eereplaats zouden innemen.

Gold dit den gewonen bezoeker, de speciale, b.v. een conservator van een provinciaal museum, die vergelijkende stndiën wenschte te maken, trof evenmin een idealen toestand.

In 1899 heb ik voor het eerst, door de vriendelijkheid van een der conservatoren, die daarvoor een geheelen dag moest opofferen, alle Nederlandsche verzamelingen van het Leidsche museum gezien. Eerst de Friesche en Drentsche oudheden in het hoofdgebouw. Trap op, trap op, trap op, totdat wij kwamen bij een ijzeren wenteltrapje, dat naar den zolder leidde. De conservator sprak het »Sesam, open U'', een kist werd weggewenteld

1) Bulletin, 2e jaargang blz. 51.

2) Deze afdeling is onlangs gelukkig overgebracht naar het Etnographisch museum.

en wij konden den zolder bereiken. Voorzichtig, met een flinken stap over een berg Mexicaansche oudheden, waaronder vele rookpijpjes — het was alsof Dr. Westerhoff hier aan het werk geweest was, die ook het vaderland met Amerika combineerde — kwamen wij bij de terpproducten en de Drentsche oudheden. Alles zuiver naar de vindplaatsen geordend en zonder bijschriften. Daarna weer naar beneden, over een binnenplaats en wij kwamen bij de mooie verzameling Geldersche oudheden, waaronder vele Romeinsche uit Nijmegen en verder de Utrechtsche oudheden (Vechten).

De ter vergelijking met de terpvondsten zoo interessante oudheden van Wijk bij Duurstede, afkomstig, indien ik mij niet bedrieg, van de opdelvingen op last der Hooge Regeering in 1842 verricht, onder toezicht van den bekenden Leidschen conservator L. J. F. Jansen ¹⁾ en verder de oudheden uit het Zuiden van ons land bleken een afzonderlijk gebouw aan de Papengracht te vullen. Men kreeg den indruk, dat er slechts zelden iemand tot deze verzamelingen doordrong, de oudheden konden het in den bodem niet rustiger hebben, in één der vertrekken waren de vitrines zelfs zorgvuldig toegedeekt . . . met de wasch van den huisbewaarder.

Intusschen had ik reeds genoeg gevergd van de welwillendheid van mijn geleider, het vroor en wij hadden een geheelen dag door onverwarmde vertrekken geloopt, waar alles: steenen, bronzen en ijzeren tijdperk door elkaar dwarrelde en men nergens profiteerde van de wetenschap van de mannen, die deze interessante en bijzondere rijke verzamelingen onder hun beheer hadden. Het systeem van locale rangschikking d. i. naar de vindplaatsen, was hier toegepast met tergende volharding, voorwerpen, die meer dan duizend jaren in leeftijd verschilden lagen broederlijk naast elkaar en bij dezen toestand was het misschien wel goed dat de verzamelingen aan het oog der bezoekers onttrokken waren.

Dat men een groot gedeelte van zijne verzamelingen plaatselijk rangschikt, daar is stellig niets op tegen, want de herkomst speelt een groote rol in de oudheidkunde; maar men passe dit stelsel niet toe op de geheele verzameling, niet op dat gedeelte dat bestemd is om door den gewonen bezoeker bezichtigd te worden en ook uit een wetenschappelijk oogpunt dient het plaatselijke systeem gedeeltelijk te worden losgelaten. Het plaatselijke systeem als het beschreven is een dom stelsel, dat den bezoeker wanhopig maakt, omdat het hem niets leert dan plaatsnamen en het laat het vernuft van den beheerder volkomen in rust, omdat vernuft hierbij niet te pas komt. Het besproken stelsel heeft alleen deze aantrekkelijke eigenschap, dat het de onkunde der beheerders op de meest bevredigende wijze aan het oog der bezoekers onttrekt.

De slechte eigenschappen van de rangschikking volgens vindplaats, doet zich ook in sterke mate kennen in het groote werk van Dr. Pleyte »De Nederlandsche oudheden enz.» De hooge verdiensten van deze thans

1) Zie zijne »Oudheidkundige mededeelingen» II, 1843.

in vele opzichten verouderde publicatie wensch ik volstrekt niet te onderschatten, vooral om de talrijke en goede afbeeldingen, de opgaven van de omstandigheden waaronder de beschreven voorwerpen gevonden werden zouden wij daar niet gaarne missen, maar als handboek voor de Nederlandsche oudheidkunde, waarvoor dit werk, bij gebrek aan beter, jaren dienst deed, is het geheel ongeschikt. Wensch men iets te weten omtrent een gevonden voorwerp, dan dienen de platen — een paar honderd — van het geheele werk geraadpleegd te worden totdat eene afbeelding van iets dergelijks gevonden is, daarmede krijgt men dan toegang tot de gewenschte plaats in den tekst.

Wil men andersom, en dit kan alleen met behulp van den tekst, weten hoe b.v. een Merovingische pot er uit ziet, dan is het zaak met het werk van Pleyte een rustig hoekje op te zoeken, wanneer men eens bijzonder den tijd heeft en dan maar lezen, fortuna helpe ons!

Heel opwekkend voor de studie was dat niet en het doet begrijpen hoe men soms in onze musea de karakteristieke producten van het bronzen tijdperk (loopende tot ongeveer 600 jaar vóór Chr.) beschreven zag als afkomstig van de Noormannen. Hetgeen zoo ongeveer op één lijn kan staan met eene bewering, dat de Keulsche dom zou zijn opgetrokken in zuiver romaanschen stijl.

Gelukkig dus dat er te Leiden door Prof. Holwerda een einde zal gemaakt worden aan de absolute heerschappij van de rangschikking naar vindplaatsen. Op welke wijze? Dat zullen wij eerst later zien, wanneer de nieuwe zaal met de Nederlandsche oudheden voor het publiek geopend is.

De nieuwe directeur, die de Egyptische zalen reeds zoo gelukkig wist te reorganiseeren, zal de zaak ook hier wel in een goed spoor weten te leiden, al zal dit moeilijker vallen, waar dit terrein hem en zijn staf minder bekend is, met uitzondering van Dr. Jesse, die jaren lang de Nederlandsche afdeelingen beheerde, tegelijk met eenige buitenlandsche.

Bij de ordening eener afdeeling kan natuurlijk van zeer uiteenlopende opvattingen worden uitgegaan. Men kan rekening houden uitsluitend met deskundige bezoekers en men kan de belangen van leek en deskundige trachten gelijktijdig te behartigen enz. Wat voor een klein museum past is mogelijk ongeschikt voor eene groote instelling.

Op welke wijze het Friesch Museum te Leeuwarden eenige jaren geleden met de algeheele toepassing van het plaatselijke systeem gebroken heeft, deelde ik reeds terloops in dit tijdschrift mede. 1) Het geschiedde door het inrichten eener zooveel mogelijk naar tijdsorde gerangschikte keurverzameling en ik voegde aan deze mededeeling toe »toch is dunkt mij het inrichten van keurverzamelingen naar het chronologisch systeem het eenige middel om de Nederlandsche archeologie in hare hoogste cultuur- en kunsthistorische beteekenis te doen uitkomen en het publiceeren van

1) 2e Jg. blz. 190.

werken over het steenen, bronzen en ijzeren tijdperk in Nederland voor te bereiden. Waarlijk deze werken zullen niet overbodig zijn naast het belangrijke dat er reeds over de Nederlandsche oudheden geschreven is in verband met hare vindplaatsen."

Merkwaardig is het te zien hoe eene dergelijke collectie wordt gewaardeerd door den beschaafden leek en zelfs door het groote publiek.

De oudheden uit den Frieschen bodem waren vroeger in het Friesch Museum, onder persoonlijke leiding van Dr. Pleyte ¹⁾, zuiver plaatselijk gerangschikt, in twee groote vertrekken tentoongesteld en het is zeker voor een niet gering gedeelte aan genoemden geleerde, die vóór 1880 dikwijls de Friesche terpen placht te bezoeken, te danken, dat men zich te Leeuwarden altijd bijverd heeft de herkomst van de aanwinsten nauwkeurig te boeken en de voorwerpen zoo te plaatsen, dat daaromtrent ook later geen onzekerheid kon ontstaan.

Voor het publiek bleef die verzameling een dood element in het Museum. Met een verachtenden blik en daarbij passende uitlatingen liep men even spoedig uit de bedoelde vertrekken als men er in kwam. Men begreep het nut van de collectie niet en bijgevolg werd het verzamelen van die potjes en pannetjes gewoonlijk geridiculiseerd.

Een geheel andere houding ziet men den bezoeker thans aannemen in de afdeling waar de voornaamste typen zijn bijeen gebracht, die het karakter van de hoofdverzameling in het kort resumeeren.

Het overzichtelijke van deze keurverzameling, waar ieder voorwerp goed belicht is, niet te dicht op zijn buurman staat, meestal van een korte beschrijving voorzien is, dat trekt aan. De keurverzameling houdt den bezoeker vast, omdat hij hier begrijpt wat hij ziet en niet door de massa wordt overweldigd. Één enkel bijschrift leert hem reeds, dat een geheele groep voorwerpen behoort tot het steenen-tijdperk, dat die voorwerpen uit Friesland afkomstig en meer dan 3000 jaren oud zijn; andere opschriften vestigen zijn aandacht op het bronzen tijdperk, op de nalatenschap der Romeinen, der Friezen en Franken. Machinaal verwerkte brokken vaderlandsche geschiedenis, die traag en kleurloos in zijn geheugen liggen, krijgen opeens een tint van leven, hij begint zich voorstellingen te maken van den beschavingstoestand zijner voorouders en verlaat dit vertrek met het gevoel, dat het verzamelen van die »potten en pannetjes" toch nog zoo dwaas niet is.

Natuurlijk is alles nog niet zuiver naar tijdsorde geplaatst, dat kon alleen met de oudheden die hetzij door vergelijking met buitenlandsche vondsen of om andere redenen tot bepaalde tijdperken of bepaalde stammen terug te brengen waren en het resultaat dat op die wijze te bereiken valt is reeds zeer bevredigend. Zoo laat zich het zuiver Frankische

1) Friesche oudheden vóór het jaar 900, volgens de beschrijving en indeeling van Dr. W. Pleyte, catalogus, 1881, blz. 33—98.

aardewerk, dat ook in Friesland voorkomt, opstellen in eene chronologische reeks, die het onderscheid tusschen het Merovingisch en Karolingisch tijdperk, het verschil met het Friesche duidelijk doet uitkomen, laat zien hoe het zoogenaamde Jacoba-aardewerk ontstaat uit het laat Karolingisch aardewerk enz. Kon deze reeks geconstrueerd worden, uitsluitend met behulp van ontdekkingen in het buitenland, nog tijden zal het duren voor dat men iets dergelijks kan doen met het specifiek Friesche aardewerk. Maar telkens komt er meer licht en kan de keurverzameling bijgevolg beter geordend worden. In tegenstelling met de plaatselijk geordende collectie, ziet men hier dadelijk hoe het staat met de wetenschap en of de beheerder op de hoogte is van zijn tijd en dat is het juist wat den beheerder in actie houdt.

Met bescheidenheid zou ik hier in overweging willen geven om naast de groote zaal die men in Leiden voor de Nederlandsche oudheden denkt in te richten, een kleinere te stellen, met niet veel meer voorwerpen dan men b. v. in een eventueel handboek voor de Nederlandsche archeologie zou afbeelden. Men plaatse er alleen in dingen waarvan met zekerheid iets te vertellen valt en voorzie ieder stuk of iedere groep met een duidelijk bijschrift. De hoofdgroeping moet dan natuurlijk zijn: steenen bronzen en ijzeren tijdperk, daarnaast kan gelet worden op afkomst: Romeinsche, Frankische, Friesche enz.

Oudheden, die om de een of andere reden in de groote zaal niet gemist kunnen worden, vervange men door reproducties, met verwijzing naar het origineel. Alleen met de kleine keurverzameling is het mogelijk om den bezoeker een indruk te geven van het geheel, te bewerken dat deze, behalve de boomen, ook het bosch ziet, de lijn waarlangs de beschaving zich bewoog.

De beschrijving door bijgevoegde etiketten kan hier intenser zijn dan in de groote zaal en vooral op die bijschriften zoude ik nadruk willen leggen. Zij blijven onmisbaar ook al worden er uitstekende gidsen en catalogi gepubliceerd.

Met het uitgeven van een catalogus — de praktijk leert het — kan men niet te vlug zijn en de bloeitijd van een catalogus, de periode dat hij »bij» is, duurt helaas uiterst kort. Steeds breiden de verzamelingen zich uit, onze kennis neemt voortdurend toe, terwijl de catalogus slechts zelden verjongd wordt.

Verder is het meerendeel der bezoekers gewoonlijk niet met een catalogus gewapend en dient men er bovendien van te voren eenigszins mede bekend te zijn. Ook in uitstekend beheerde buitenlandsche musea is de wenschelijkheid van het bovenstaande, naar het mij wil voorkomen, niet altijd voldoende behartigd. In het voorbeeldig ingerichte en op archeologisch terrein zoo rijke museum te Trier ontbreken bijschriften bijna geheel, soms een algemeen opschrift, een onleesbaar krabbeltje van den directeur, voor privaat gebruik, verder niets. Zeker wordt hier veel vergoed door den

»Illustrierter Führer" (1903) van den directeur Prof. Felix Hettner, die het verschijnen van zijn studie van vele jaren niet eens heeft mogen beleven.

Toch gelukte het mij niet altijd om met dezen te voren bestudeerden catalogus het genoteerde terug te vinden in het museum en omgekeerd het geziene in den catalogus op te sporen. Van een gids als de genoemde, die tevens als wetenschappelijk werk bruikbaar wil zijn en in vele opzichten een handboek mag heeten, kan dat alles ook niet geveerd worden; voor de illustratie wordt het mooiste, het meest karakteristieke bij elkaar gegroepeerd, moet de volgorde waarin alles tentoongesteld is verbroken worden. Zoo krijgt men een mooien gids-catalogus als deze, die de wetenschappelijke beteekenis van de verzameling op een aangename wijze tot haar recht doet komen, tot bezichtiging uitlokt. De bijschriften zijn echter niet overbodig geworden, zij dienen den catalogus aan te vullen en voor velen te vervangen, zij zijn gemakkelijk voor wijziging vatbaar en doen de aanwinsten terstond tot haar recht komen. Eene kleine keurverzameling zal men noch te Trier, noch in het bekende museum te Bonn aantreffen.

Eene dergelijke verzameling te Leiden kan eene uitstekende gids worden voor de Nederlandsche oudheidkunde, zeer gemakkelijk ook voor de bestuurders van locale musea, die in vele gevallen slechts uren, in stede van dagen in het Leidsch museum kunnen doorbrengen.

Hoe wenschelijk het is om door goede ordening der verzamelingen oudheidkundige uitgaven voor te bereiden leert de onlangs verschenen oudheidkundige »wandkaart" van Dr. Jesse, conservator aan het Rijksmuseum van oudheden te Leiden.

Dergelijke wandkaarten kunnen uitstekend werken. Zij hebben in hooge mate de goede eigenschap van de naar tijdsorde gerangschikte keurcollectie, dat zij een behendig overzicht geven van de vroegere beschavingsperioden; zij kunnen er veel toe bijdragen om oudheidkundige vondsten voor vernieling te behoeden, zijn vooral geschikt om in musea als verzamelingen van vergelijkingsmateriaal te dienen, verzamelingen die, zelfs in groote musea, niet gemakkelijk even volledig en betrouwbaar in natura zijn bijeen te brengen.

De éénbladige wandkaart van het museum te Hannover en de prachtige uitgave, in zes bladen, van de Vorgeschichtliche Wandtafeln für West-Preussen (Prof. Conwenz) hangen reeds eenige jaren in het Friesch Museum ter vergelijking en aanvulling en de laatste uitgave vooral laat niet na door hare keurige uitvoering en duidelijkheid, het gewenschte effect op den bezoeker uit te oefenen.

Met een populair doel bewerkt zijn de genoemde Wandkaarten toch streng wetenschappelijk gefundeerd en dit opzicht had de navolging van het buitenlandsche voorbeeld bij onze wandkaart wel wat getrouwer kunnen zijn, waar zelfs de Hooge Regeering cachet aan deze uitgave verleend heeft, door haar o. a. op de Rijks-hoogere burgerscholen te verspreiden.

Zonderling wil mij in de eerste plaats voorkomen de benaming van

de afgebeelde groepen, zonderling de tegenspraken waartoe Dr. Jesse komt bij de uiteenzetting van zijn systeem. Het opschrift luidt, in vette letters: »Voorgeschiedkundige, Romeinsche en Frankische oudheden in Nederland''. Dus geen Friesche, geen Saksische oudheden. Toch staat No. 49 als Saksisch genoteerd en terecht. De losse tekst — onpractisch, omdat hij niet opgehangen kan worden, gelijk die van Hannover, in plano gedrukt — lost bedoelde tegenspraak op: het blijkt dat Dr. Jesse geen onderscheid maakt tusschen »Frankisch'' en »uit het Frankische tijdperk''. Volgens die opvatting kan één bepaalde urn zoowel van Saksischen, Frieschen als Frankischen oorsprong zijn!

Het volgende in den tekst is niet minder bedenkelijk: »Het alleroudste tijdvak, het vóorgeschiedkundige, wordt verdeeld in twee tijdperken: I. Het steenen en II het bronzen tijdperk. Daarop volgt III het ijzeren tijdperk, dat samenvalt met het Romeinsche. Dan komt het Frankische tijdperk. Het Frankische tijdperk behoort dus volgens den lossen tekst niet tot het ijzeren tijdperk. De wandkaart rekent de Nos. 42—48 er wel onder. De verwarring neemt toe, wanneer de derde bladzijde zegt, dat het ijzeren tijdperk, dat immers samenvalt met het Romeinsche, toch ook nog een voor-Romeinsch stuk omvat, van niet minder dan vijf eeuwen: de Hallstaden de La Tène periode.

Tenslotte iets over de attributie van enkele der hier afgebeelde voorwerpen. Het kegelvormige gewicht van gebakken aarde onder No. 9 afgebeeld, heet op de wandkaart „vischnetverzwing'' en is ingedeeld bij het *s t e e n e n* tijdperk, vermoedelijk in al te trouwe navolging van het Duitsche model. Ik althans ben benieuwd te hooren op welke gronden Dr. Jesse die plaatsing zal motiveeren; want men kan vrij zeker zeggen, dat dergelijke gewichten o. a. door de Friezen, in het ijzeren tijdperk (voor een weefgetouw?) gebruikt werden. De terpen leverden onderscheidene dergelijke gewichten, nauw verwant aan gewichten van geglazuurde, harder gebakken aarde uit de latere middeleeuwen en in factuur komen zij geheel overeen met de echte, ringvormige vischnetverzwingingen waarop nu en dan indrukken van de zeer bekende *i j z e r e n* sleutels voorkomen, gelijk Dr. Jesse er onder No. 30 een afbeeldt. In ieder geval zouden wij geen enkel argument weten voor de stelling dat de kegelvormige gewichten uitsluitend tot het steenen tijdperk behooren.

Het fluitje van been (No. 42) is volgens de wandkaart Frankisch in tegenstelling met de Nos. 29 - 41, die Romeinsch en No. 49 dat Saksisch heet. Ook dit voorwerp is in meerdere exemplaren uit de terpen voorhanden, zoodat het vrij zeker van Friesche origine is. Het afgebeelde exemplaar, dat ik voor Dr. Jesse uitzocht uit de Leeuwarder verzameling, werd eveneens in eene terp gevonden, de toeschrijving aan de Franken is dus vrij bedenkelijk. Hetzelfde geldt van de beenen schaats No. 43, waarvan wel tweehonderd exemplaren uit de Friesche terpen voor den dag kwamen. Andere Germaansche stammen zullen ook wel dergelijke schaatsen gekend hebben, maar het afgebeelde exemplaar komt uit Friesland.

Ten slotte de mantelspelden nos 45 en 46. Men weet dat die spelden of fibulae voor de archeologen behooren tot de beste middelen om den ouderdom, soms ook nationaliteit van oudheidkundige vondsten te bepalen. De vorm der fibulae is sterk aan den invloed van de mode onderworpen geweest, sommige groepen hadden daarom een kort bestaan. Dateert men een geschilderd portret op grond van den vorm van een halskraag, een mantelspeld is vaak voldoende om de gelijktijdig gevonden oudheden in eene bepaalde eeuw te stellen. Het is dus zaak dat een archeoloog bekend is met de resultaten, die de vergelijkende studie ten aanzien der fibulae heeft aan het licht gebracht.

Lindenschmit¹⁾ publiceerde reeds meer dan twintig jaren geleden eene serie mantelspelden van het type door Dr. Jesse onder no. 45 afgebeeld, als Romeinsch en op goede gronden. De fibula no 46 is evenzeer een bekende Romeinsche vorm (3e en 4e eeuw n. C.). Die spelden werden in de Romeinsche provinciën vervaardigd. Sedert Almgren de musea in Europa, o. a. Leiden, Utrecht en Nijmegen afreisde en in 1897 zijne bekende »Studiën über Nordeuropäischen Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderten» uitgaf, was het zelfs zeer gemakkelijk te weten dat de fibulae nos. 45 en 46 »Provinzialrömisch» zijn. Toch noemt onze wandkaart die voorwerpen Frankisch. De losse tekst zegt »twee bronzen kleederspelden uit den Frankischen tijd» en voegt er naïef in eene noot bij: De jongste uitgravingen te Nijmegen hebben aan het licht gebracht, dat deze spelden reeds door de Romeinen gebruikt werden.» Naïef is die noot, omdat er duidelijk uit blijkt dat de meest voor de hand liggende vakliteratuur in dezen niet gebruikt werd. Het »uit den Frankischen tijd» kunnen wij ook wel schrappen al is het waar, dat de allereerste Merovingische fibulae zich blijkens hun vorm uit de bedoelde Romeinsche fibulae ontwikkeld hebben. Zij zijn daaraan verwant, maar niet gelijk. De iets latere Merovingische fibulae hebben een bepaald Germaansch karakter, zij zijn bekend genoeg, ook uit Nederlandsche vondsten, waarom daar niet iets van afgebeeld?

Het bovenstaande neemt natuurlijk niet weg, dat deze, voor het doel, behoorlijk geteekende wandkaart zeer nuttig werken kan. Zij verlevendigt de belangstelling in de Nederlandsche oudheidkunde en zal naar wij hopen vele vondsten voor ondergang behoeden.

* * *

Hebben dan de sympathieke woorden van den nieuwen directeur van het Rijks-Museum van Oudheden ons de zekerheid gegeven, dat wij staan aan het begin van een nieuw tijdperk voor de Nederlandsche Oudheidkunde, toch komt het mij voor, dat er nog ingrijpende dingen zullen moeten plaats hebben voordat die tak van wetenschap te Leiden en elders in

1) *Altertümer u. Heidn. Vorzeit*, B. II, Hft. XII Taf., 3.

Nederland de plaats zal innemen die haar toekomt. Het is van den directeur van genoemd museum niet te vergen, dat hij het geheele museum beheerscht, daarvoor loopen de onder zijn beheer staande afdelingen te veel uit een. De klassieke archeologie, te Leiden zoo goed gerepresenteerd, zal begrijpelijker wijs zijn hoofdvak blijven. Toch eischt de afdeling der Nederlandsche oudheden een geheel mensch. Men wenscht immers Leiden te maken tot een centraal punt voor de studie van de vaderlandsche oudheidkunde, speciale opgravingen — sedert die van Vechten in 1885, op initiatief van het Prov. Utrechtsch Genootschap, hadden er geen plaats ¹⁾ — zullen er worden gedaan, enz. Is het dan te veel gevergd, ja niet noodzakelijk, dat wij eindelijk eens krijgen een zelfstandig directeur voor die afdeling, gelijk men ook in het rijksmuseum te Amsterdam directeuren heeft aangesteld naast een hoofddirecteur?

De representant van de vaderlandsche archeologie dient eene behoorlijke en zelfstandige positie te bekleeden, alleen dan kan hij het noodige voor zijn vak gedaan krijgen, waarvoor nog alles gedaan moet worden.

Monumenten zijn dikwijls even belangrijk voor de vaderlandsche geschiedenis als archivalia en is het nu niet merkwaardig, dat de oudste bronnen voor de Nederlandsche geschiedenis, te Leiden tot dusverre uitsluitend bewaakt werden door doctoren in de klassieke letteren — waarvan de hoofdman thans tevens is hoogleeraar in de klassieke archeologie — en dat in de onmiddellijke nabijheid van voor hen zoo aantrekkelijke schoonheden uit het klassieke buitenland!

De studie van de Nederlandsche oudheidkunde mag niet langer in haar vlucht belemmerd worden door de buitenlandsche archeologie. De directeur van de Nederlandsche afdeling moet niet tegelijk zijn aandacht hebben te schenken aan papyrusrollen en hiërogllyphen, zooals met Dr. Pleyte het geval was.

Het afstaan van de toch zeer rijke Indische afdeling aan het etnografisch museum was van Prof. Holwerda eene voorname daad van zelfbeperking, wij hebben alle hoop, dat hij, die toonde het zoo goed te meenen met de Nederlandsche afdeling, op dezen weg zal voortgaan.

* * *

Met een zelfstandig directeur voor de Nederlandsche afdeling van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, zouden wij wel voorloopig, maar op den duur geenszins in onze wenschen bevredigd zijn. Er blijven nog streken, musea in ons land over, waar de oudheidkundige belangen te gewichtig zijn om de goede behartiging daarvan geheel te kunnen laten afhangen van het toeval van plaatselijke belangstelling.

Nijmegen o.a. bezit niet alleen een bijzonder interessant museum, maar

1) De Belgisch archeologen zijn, blijkens recente berichten in de bladen weer eens aan het graven in de Kempen.

het is ook een terrein dat voortdurend onder toezicht van bekwame archeologen dient te zijn en het eischt veel werkkraft, ruime middelen.

Leiden ligt wat te ver weg om in dat alles te voorzien en de gemeentelijke organisatie schijnt evenmin voldoende. Wij stellen hier voorop dat er te Nijmegen door de bekwame beheerders van het museum, geheel belangeloos, enorm veel is gedaan. Men denke alleen maar aan de lange reeks uitstekend bewerkte lijsten van aanwinsten in de jaarverslagen.

De ruimte en de middelen waarover het museum beschikt zijn echter totaal onvoldoende om de prachtige collectie ook maar eenigszins tot haar recht te doen komen en dit vormt tevens een ernstige hinderpaal voor de zoo gewenschte uitbreiding der verzameling. Veel gaat voor het museum verloren, zoodat zich te Nijmegen in korten tijd eene belangrijke particuliere collectie kon vormen. De Heer G. Mestwerdt te Kleef, die in de Bonner Jahrbücher (1903) mededeelingen doet betreffende de hier bedoelde verzameling van den Heer G. M. Kam, schrijft daarin o. a. »Kurz nach der Absendung des obigen Berichtes sind mancherlei neue Funde, die auf dem Hunerberge bei Nymwegen gemacht wurden, in die Kamsche Sammlung gekommen. Es ist sehr zu beklagen, dass die Ausgrabungen im Bereiche jener Fundstelle nicht im grossem Stile und unter einheitlicher Leitung mit ausreichenden Mitteln veranstaltet werden können. Halbwüchsige Burschen sieht man dort gelegentlich mit einer Art Scheinarbeit beschäftigt: sie graben hier und dort, wo der Privateigentümer kein Verbot ergehen lässt, ganz nach Belieben und natürlich ganz planlos, zertrümmern die Stücke, welche ihnen wertlos zu sein scheinen oder nicht leicht dem Boden zu entreissen sind, und verkaufen, was sie nicht selbst behalten, den Abnehmern, die Ihnen die höchsten Preise bieten, gewissen Händlern oder sammel-eifrigen »Altertums freunden." Met voldoende middelen en werkkraft om opgravingen te leiden kan er in Nijmegen een museum opgroeien, waarop ons land trotsch zal zijn. Toestanden, waarop de heer J. J. Weve onlangs wees ¹⁾ zullen dan tot het verleden gaan behooren. Wij zitten werkelijk niet zoo ruim in de Romeinsche begraafplaatsen, dat ook maar één voor ons verloren mag gaan, zonder deskundig onderzocht te zijn. De gemeente Nijmegen zal vermoedelijk wel te vinden zijn voor het noodige overleg met de regeering. Er is periculum in mora. Ook is het niet kwaad dat er naast het centrale museum te Leiden plaatsen gevonden worden, waar de Nederlandsche oudheden niet alleen bewaard, maar tevens zelfstandig bestudeerd worden. Te groote centralisatie zou verkeerde gevolgen hebben.

Leeuwarden, Augustus 1904.

Mr. P. C. J. A. BOELES.

1) De Romeinsche begraafplaats aan den Berg- en Daalschen weg bij Nijmegen, Bulletin, IV, blz. 196 v.v.

Aan Mr. P. C. J. A. Boeles.

Door vriendelijke tusschenkomst van de Redactie maakte ik reeds kennis met uw artikel: »Een nieuw tijdperk voor de Nederlandsche Oudheidkunde.»

Met groote belangstelling las ik het. Voor de indeeling en plaatsing der Nederlandsche Oudheden in ons Museum door wijlen Dr. Pleijte neem ik het hier niet op, doch wel wat mijne wandkaart betreft.

Deze is, zooals U te recht vermoedt, gemaakt in navolging van de Hannoveraansche. Zeer juist heeft U ingezien, dat er onnauwkeurigheden aan mijn werk kleven. Doch bedenk, ik had als bron voor de studie der Nederlandsche Oudheden niets dan het werk van Dr. Pleijte, dat volgens uwe woorden »een in vele opzichten verouderde publicatie'' is.

U is zoo gelukkig, het prachtige werk van Lindenschmit te gebruiken, sedert jaren misschien, doch toen ik mijne kaart maakte, was Lindenschmit niet in de bibliotheek van het Rijks Museum van Oudheden en in geheel Leiden niet toegankelijk. Eerst sedert eenige maanden bezit het Museum een exemplaar.

Het Friesch Museum te Leeuwarden is wel te benijden, want daar hangen reeds eenige jaren ter vergelijking en aanvulling de prachtige uitgave, in zes bladen, van de Vorgeschichtliche Wandtafeln für West Preussen. Ja zelfs de laatste uitgave oefent op de bezoekers van dat Museum *het gewenschte effect*.

Het schijnt U te hinderen, dat mijne kaart meer bevat, dan het opschrift vermeldt. Doch het is toch niet noodig, dat een opschrift b. v. van eene verzameling alles bevat, wat er in die collectie te zien is.

Uw betoog over de verdeeling der verschillende tijdvakken is wiskundig juist, doch zoo precies had ik die perioden niet uitgerekend.

Met de afbeelding van het vischnetverzwarende volgde ik mijn Duitsch model. De oudheden in de Zwitsersche meren gevonden bewijzen, dat zulke voorwerpen zeker veel ouder zijn dan het ijzeren tijdvak.

Ik wil kort zijn en nog hieraan toevoegen, dat in ons Museum twee fibulae aanwezig zijn, die ik als voorbeeld op mijne kaart afbeeldde. Als plaats van afkomst was opgegeven in de Museumpapieren »uit een Frankisch graf''. Ik hield ze dus voor Frankisch. Toen ik mijne fout bemerkte, was de tekst al afgedrukt. Het eenige wat ik nog doen kon was, een nootje aan den tekst toevoegen om te laten blijken, dat ik gedwaald had.

Hierdoor moesten ook eenige cijfers op de wantkaart verspringen, hetgeen niet geheel meer in orde te brengen was. Deze fout is echter al lang verbeterd op de kaart, die in ons Museum hangt.

Voor zijne opmerking ben ik Mr. Boeles zeer verplicht.

R. JESSE.

Berichten over Nederlandsche Musea.

Nederlandsch Museum voor Geschiedenis en Kunst te Amsterdam. Aanwinsten.

In aansluiting bij hetgeen ik over de kleine verzameling Koptische weefsels, aan het slot van mijn vorig artikel, zeide (Bulletin n°. 5, blz. 182), wensch ik thans een drietal nieuw aangekochte stoffen te bespreken, eveneens in Koptische graven gevonden, doch die niet dezelfde Gobelin-techniek vertoonen van de vroeger genoemde. Twee er van zijn zijden kepers, vermoedelijk uit de 6e of 7e eeuw dateerende, versierd met een patroon dat een sterk Oostersch karakter draagt. Op beide in de donker purperkleurige grond ingedeeld in ruiten waarin, als vullingen, boomfiguren staan. Op het eenvoudigste patroon zijn de ruiten aangegeven door twee parallel loopende rechte lijnen waartusschen een slingerlijn, op het meer gecompliceerde zijn het ranken die de verdeeling aangeven en zijn de vullende boomfiguren vergezeld van beurtelings toegewende en afgewende vogels.

Het belangrijkste echter van het ornament, en waaraan de stoffen haar karakter ontleenen, zijn de onderdeelen van de palmet welke overal als vullingen en uitloopers gebruikt worden. Op de eenvoudigste stof staan de onderste takken van den boom breed uit en eindigen in puntige vischblaasvormige bladen, zooals men die, in overdreven teekening, nog aantreft op onze latere Engelsch-Indische shaws. De basis van dit blad is opengewerkt. Op het fraaiere patroon vinden wij die zelfde blaadjes terug, gevat in een bloemkelk; hier volgt het opengewerkte hart geheel den vorm van het blad. Een tweede element van de palmet dat wij hier zien, als rankenvulling en op de kruispunten der ruiten, is het palmetten-hartblad dat geheel den vorm van een harte-aas heeft aangenomen. Deze hartjes spelen ook op de goudsmidswerken gevonden in Rusland, om de Kaspische en Zwarte Zee, in Hongarije en ook op het Merovingische cloisonneerwerk een hoofdrol en wijzen altijd op een Oostersche, Syrische of Persische afkomst. Vermoedelijk zijn onze stoffen dan ook van Klein-Aziatischen oorsprong en aan te merken als de vereenvoudigde uitloopers der sierlijke stoffen met ruiters, dieren en palmetten in gerijde medaillons of in vierkanten, zooals de bekende stof in den schat van de St. Servaas, te Maastricht, en zooals het Kaiser Friedrich-Museum, te Berlijn, er onlangs gekregen heeft.¹⁾

De derde stof is een keper geheel van linnen, vrij dik en schijnt een breed purperen boord gehad te hebben. Het patroon bestaat uit een klein werkje van in elkaar geschoven rechthoekjes waartusschen vierkanten

1) Zie hierover »Seidenstoffe aus Agypten im Kaiser Friederich-Museum'' von Josef Strzygowski. Jahrbuch der Kön: Preussischen Kunstsammlungen XXIV, blz. 147.

open gelaten zijn, gevuld met kleine schijven. Kleuren: lichtbruin en wit. Uit geen verzameling is mij deze stof bekend. In Gerspach's werk zoekt men er tevergeefs naar. Het komt mij voor, dat dit ornament niets Grieksch heeft. Ik zou hier eerder willen denken aan een mogelijken invloed uit China.

In het merkwaardige hierboven aangehaalde artikel van Josef Strzygowski wordt de voorliefde van den Arabischen wever voor doorlopende patronen in verband gebracht met Chineesche invloeden, in het bijzonder wel den invoer van zijden stoffen uit China, reeds in de eerste eeuwen onzer jaartelling. Het motief op onze stof doet onmiddellijk denken aan de geometrische figuren waarmede de vroege bronzen uit het verre Oosten versierd zijn. De ornamentleer staat nog pas in haar kinderschoenen, maar wij weten nu reeds, dat een ornament, evenmin als een woord, spontaan ontstaat; de oogenschijnlijk meest verwijderde oorzaken moeten bij het bepalen van den oorsprong in aanmerking genomen worden.

De gobelin-techniek welke wij bij de Koptische stoffen vinden, werd door de Arabieren nog lang in praktijk gebracht bij de zijdeweaverij, voornamelijk bij het vervaardigen van de breede rijk georneerde boorden der kleederen. In de vorige jaargang van dit Bulletin, blz. 211, vermeldde ik reeds een dergelijk weefsel, versierd met Arabische spreuken. Het dateert vermoedelijk uit de 13e eeuw. Thans kan ik een tweede specimen vermelden, een strook ter breedte van 6 c.M. versierd met vogels en hazen in kleine velden, gevormd door inéén gevlochten slingerlijnen, — geele grond met afwisselend blauwe en roode velden.

Ingevolge gedane toezegging op blz. 179 van het vorig Bulletin-nummer, kan ik thans mededeelen dat het onderzoek naar de inschriften op den koperen vijzel weinig resultaten heeft opgeleverd. Wij hebben hier slechts met onsamenhangende woorden te maken als: macht, duurzaamheid, hulp, zooals die veel op dertiende-eeuwsche Arabische bronzen voorkomen.

Een tweede voorwerp van gelijken oorsprong, onlangs aangekocht, een penseelkoker, rijk versierd met vlechtingen, arabesken en letterteekens, geïncrusteerd met zilver, (22 c.M. hoog), is blijkbaar bewerkt door iemand die geen schrift kon lezen en die slechts letters copieerde omdat hij er een mooi ornament in zag. Het voorwerp completeert op gelukkige wijze onze kleine serie.

A. PIT.

Stedelijk Museum te Delft.

De gemeenteraad besloot 17 Aug. aan het einde van zijn zitting tot aankoop van een schilderij van Maerten van Heemskerck: De teraardebestelling van Christus. De gemeente wordt eigenares van dit doek voor de som van f 1000.

Uit de den Raad verstrekte inlichtingen bleek, dat het den directeur van het Rijksmuseum, jhr. van Riemsdijk, gelukt was de hand te leggen op dit doek, dat vroeger in de kamer van den burgemeester van Delft had gehangen, maar in 1861 was verkocht uit plaatsgebrek. Sedert was het in een der kerken de Delft opgehangen en thans had jhr. van Riemsdijk voor *f* 1000 het doek gekocht en deed hij der gemeente het aanbod, het over te nemen voor den kostenden prijs.

In het schrijven van jhr. van Riemsdijk wordt de kunstwaarde van de schilderij zeer geroemd en der gemeente ernstig gewezen op het betrekkelijk luttele van het bedrag der aankoopsom.

De wethouder van financiën deelde den raad nog mee, dat op de a.s. staatsbegrooting gelden zijn uitgetrokken om een der zalen van het voormalige Prinsenhof alhier in te richten tot gemeentemuseum. Daartoe zal dan de verzameling, welke thans als gemeentemuseum op het stadhuis wordt tentoongesteld, naar die zaal worden overgebracht en verder zal het nu aangekochte doek daar een plaats vinden, en eindelijk zal het rijk, mogelijke in het rijksmuseum aanwezige, voor de historie van Delft belangrijke voorwerpen aan de gemeente Delft in bruikleen afstaan, ter plaatsing in bedoeld museum.

De raad besloot, zooals gezegd tot aankoop en nam verder met ingenomenheid kennis van de gevoerde onderhandelingen en van het daardoor verkregen resultaat.

Oude Monumenten.

Groote Kerk te Dordrecht.

De restauratiewerken vorderen goed. Reeds is men gereed met het bovengedeelte van het koor, waarvan de ribben en kolommen van de witlaag zijn ontdaan en in de vensters de steenen stijlen en vullingen zijn aangebracht. De rijke en sierlijke afwerking der bladkapiteelen met dubbelen bladerrand komt thans tot het volle recht, nu de vormen weder geheel zichtbaar zijn na de verwijdering der witlaag.

Waarschijnlijk zal reeds spoedig de tijdelijke vloer hier kunnen verwijderd worden en overgebracht naar het Vrouwenkoor voor het nazien der gewelven.

De ribben van het gewelf vertoonen in het midden eene tapijtschildering in rood, blauw, wit en groen, terwijl de gewelfvelden bij de kruising der ribben beschilderd zijn met gestyleerde distels, waartusschen koppen van mooren en van dieren. In het samenvallen van de ribben bij de koorsluiting is een kroon geschilderd, waaruit door twee kinderfiguurtjes gehouden

distels ontspruiten, waaraan twee Dordtsche wapenschilden gehangen zijn ¹⁾ en waarboven een vrouwenfiguur uitsteekt met twee banieren met de drie schildjes van het Sint Lucasgilde. Deze bijvoeging doet vermoeden, dat deze schildering door de schilders aan de kerk geschonken is.

Onder de schilderingen zijn de vroeger verwijderde, doch nog bewaarde, oorspronkelijke houten rosetten aangebracht met voorstellingen van God den Vader, de vier Evangelisten en Christus tusschen de krijgsknechten.

In het begin van September zijn twee muurschilderingen blootgelegd, de eene aan den noordelijken muur van den kooromgang tusschen het O. L. Vrouwenkoor en de kolom naast den steenen trap, de andere in het muurvak oostwaarts hiervan.

De eerste stelt den lijdenden Christus voor, slechts met een lendendoek bekleed, gezeten op de treden voor het kruis, in een nis met rooden achtergrond. De Christus is (heraldisch) rechts gewend en keert het met een nimbus omgeven lijdend gelaat naar den beschouwer. De beide benedenarmen zijn naar boven gewend en in de rechterhand rust een scepter. De omtrek van het lichaam spreekt duidelijk tegen den donkeren achtergrond, waarin, boven den Christus, het T vormig kruis. In de oogen, neus en mond, de handpalmen en in de zijden zijn holten in de kalk, die echter waarschijnlijk eerst later hierin zijn gestooten. De onregelmatige vorm der holten doet althans vermoeden, dat dezen niet gelijk met de schildering zijn aangebracht.

De nis wordt bekroond door een boog met onregelmatige driepas met bladversiering en rust op renaissance-kolommen met gouden kapiteelen en basementen, waarvan de vorm evenals die van de bladversiering en de roode sierlijnen in den nimbus op een onstaan wijzen in het derde kwart der 16de eeuw. In de hoeken boven den boog zijn twee wapenschilden aangebracht met de lijdensteekens, rechts drie nagels en links een hamer.

Onder de nis stond een vierregelig opschrift, hetwelk thans echter niet meer valt te ontcijferen.

Het geheel is door een donkeren rand omgeven. De schildering is 2.04 M. hoog en 1.38 breed en 1.41 Meter boven den tegenwoordigen vloer geplaatst.

Belangrijker is de tweede muurschildering, hoewel hiervan slechts een fragment is bewaard gebleven.

Na de Hervorming werd de ruimte achter den muur, die te voren als sacristij diende en waartoe een deur in de aangrenzende kapel toegang verschafte, tot andere doeleinden ingericht en werd er een deur in den muur van den kooromgang gebroken, teneinde den voorhof van de sacristij als grafkapel productief te kunnen maken. Hierbij werd de deur juist ter hoogte van de muurschildering geplaatst, zoodat alleen het bovenste

1) Deze schilden zijn borden met de Dordtsche kleuren, doch een met verticale en een met horizontale witte baan.

gedeelte behouden bleef. Later schijnt men meer eerbied getoond te hebben, gelijk uit de plaatsing van de memorietafel uit 1793 valt af te leiden. Deze toch is niet in het midden van het muurvlak geplaatst en wel zoo veel westwaarts, dat juist het nog overig gedeelte der muurschildering onaangetast bleef. Het vermoeden is daarom gewettigd, dat bij het plaatsen van de memorietafel de muurschildering werd ontdekt en geëerbiedigd. al moest ook volgens de opvattingen van den tijd het ontdekte zoo spoedig mogelijk weder achter het witsel worden verborgen. Trouwens nog in 1854 werd, volgens Schotel, bij de inrichting van de kerkekamer een muurschildering ontdekt en weder overgewit.

In een gekanteelden burg met torens op de hoeken en trappen aan de zijgevels ziet men rechts een bisschop of abt met staf en donkeren mijter met afhangende banden, gekleed in een geel gewaad, dat met een ronden gesp op de borst wordt bijeengehouden, en links een jong aanzienlijk persoon met door hermelijn omzoomde blauwe baret met geele roset op het hoofd en een gouden scepter in de hand. Tusschen beide personen is een model van een kruiskerk met kleinen toren op het kruis. Op den achtergrond zijn de ramen weergegeven van het gebouw, waarin de handeling speelt. Het zijn slappe segmentbogen. Het glas is in lood gevat, in ruitvorm met horizontale versterkingsroeden.

Boven de twee personen staan de namen in gothische letters en wel *Sante Gheleyen* en *Conick Heynrykus*. De heilige blijkt dus de abt S. Gislenus te zijn, wiens naamdag op 9 October werd gevierd.

Volgens de Acta Sanctorum leefde Gislenus in de 7de eeuw en vertoefde hij te Athene en te Rome, waarna hij naar Gallië trok en in Henegouwen een klooster stichtte. Hoewel hij geen bisschoppelijke waardigheid bekleedde, wordt hij toch gewoonlijk in bisschoppelijk ornaat afgebeeld. Zijn gebeente werd in 929 teruggevonden. Het is daarom waarschijnlijk, dat wij onder Heynricus niet Hendrik den Heilige, 1002—1024, te verstaan hebben, maar Hendrik I, 916—936, onder wiens bestuur de relieken werden gevonden en de kerk van Gislenus werd vergroot. In Augustus 938 brandde deze kerk af, doch de relieken werden gered. Wellicht gaf dit aanleiding tot de vereering van dezen Henegouwschen heilige te Dordrecht, waar bij den grooten kerkbrand in 1457 het H. Hout op wonderdadige wijze behouden bleef.

De nadere verklaring van de voorstelling is moeielijk te geven, daar het grootste gedeelte van de oorspronkelijke muurschildering ontbreekt. Het nog aanwezige is echter voldoende om het bewijs te leveren, dat wij hier het werk voor ons hebben van een meer dan gewoon artiest. De beide figuren zijn uitstekend geteekend, terwijl de achtergrond van het gebouw eerder het werk van een leerling schijnt, die op het gebied van miniatuurschilderen is geschoold.

Deze muurschildering dateert waarschijnlijk uit het eind der 15e of uit het begin der 16e eeuw, is 2.86 M. breed en was oorspronkelijk

2.70 M. hoog gelijk uit de nog aanwezige sporen valt op te maken. Het nog bewaarde gedeelte is ongeveer 1.90 hoog. Beide schilderingen vormden waarschijnlijk den achtergrond van de daarvoor geplaatste altaren.

In het Vrouwenkoor vindt men in een nis ten zuiden van het altaar een zeer geschonden muurschildering, waarop twee geestelijken schijnen afgebeeld te zijn. Dit fragment heeft echter zoo geleden, dat nauwelijks eenige vage lijnen te gissen vallen.

J. C. OVERVOORDE.

Raadhuis te Graft.

De gemeenteraad van Graft (N. Holl.) heeft in beginsel besloten het raadhuis te doen restaureren, indien ook het rijk daartoe wil medewerken. Aan den rijksarchitect zal verzocht worden een onderzoek in te stellen.

Leeuwarden.

De gemeenteraad zond de voordracht aan B. en Ws. om *f* 22820 te bestemmen voor restauratie van den Oldenhove terug en drong er op aan het onderhoud van dit monument te doen overnemen door het Rijk.

Romeinsche bouwresten te Maastricht.

Reeds vroeger werd nabij de O. L. Vrouwekerk te Maastricht een kelder ontdekt, volgens de berichten, van Romeinschen oorsprong.

Toen ik dezen zomer in de gelegenheid was Maastricht te bezoeken, had de heer W. Sprenger, bouwkundig opzichter van de kerk, de welwillendheid mij tot gids te zijn.

In de nieuw gebouwde school werd een luik in den vloer geopend. Langs een klein laddertje daalden wij af en bereikten zoo den Romeinschen kelder.

Tot toegang dient eene opening breed 90 cM.

Bij het binnentreden rechts bevindt zich in den wand eene kleine nis, breed 46.5 diep 30 cM., met cirkelvormigen boog. Links ten oosten eene soortgelijke nis, breed 45 diep 33 cM., terwijl zich in den zuidwand eene vensteropening bevindt, in het hart breed 55 cM., binnenwerks in den dag gemeten.

De muren zijn gemetseld in lagen van natuursteen (calcaire de Visé) van kleine afmeting in onregelmatig verband — afgewisseld door lagen van roode baksteen. De voegen wisselen in dikte af van 3—5 cM. Zoo dik zijn ook de baksteen. De bogen der nissen en de zijkanten van de

raamopening zijn gemetseld van in de zon gedroogde klei — waarover eene laag van roode baksteen.

De samenstelling van den vloer is mortel met kiezelsteen vermengd.

Het gewelf bestaat in hoofdzaak uit beton, zooals die van den vloer waarover plavuizen van roode baksteen. Bij nauwkeurige beschouwing bleken deze plavuizen mij niets anders te zijn dan Romeinsche dakpannen. Waarschijnlijk uit gebrek aan het noodige bouw materiaal gebruikte men deze dakbedekking tot versterking van het keldergewelf.

De kelder is 3.55 M. lang, 2.65 M. breed, en 1.72 M. hoog.

In aansluiting met den toegang des kelders werden mij nog twee groote muurresten getoond, waarschijnlijk de fundamenten van hetzelfde gebouw, waartoe de kelder behoort.

De heer Sprenger heeft al de gevonden bouwresten nauwkeurig in teekening gebracht, en eene korte beschrijving in druk laten verschijnen, hieraan ontleende ik de verschillende bouwkundige opgaven.

Terstond bij het bezichtigen van dezen kelder kwam bij mij de vraag op: waartoe heeft deze kelder gediend?

Voor ik deze vraag zal trachten te beantwoorden, wil ik even mededeelen, welke bouwresten vroeger in de nabijheid van de L. Vrouwe kerk, voor den dag gekomen zijn.

Dr. Leemans beschrijft, nu ruim 60 jaren geleden, de ontdekte bouwresten van een romeinsch hypocaustum pag. 38 van zijn »Romeinsche Oudheden te Maastricht'' (Leyden 1843 bij H. W. Hazenberg). »Het was in het voorjaar 1840, dat men in Maastricht bij het uitgraven van eenen kelder, in een achtergedeelte van een huis, gelegen in de Grootte Stokstraat wijk E n°. 1083 en toebehoorende aan den Heer bierbrouwer Rutten. Dit huis ligt omtrent 110 ellen ten Zuiden van de L. Vrouwe kerk en 80 à 90 ellen van den oever der Maas verwijderd. Op eene vrij aanmerkelijke diepte beneden den beganen grond, stootte men op overblijfsels van metselwerk, dat bij nader onderzoek een gedeelte van eene Romeinsche badinrichting scheen uit te maken.»

Met de bestemming »eene Romeinsche badinrichting'', die Dr. Leemans aan het gevondene geeft, kan ik mij niet vereenigen. Juister schijnt mij toe de heer Schayes te oordeelen in zijn *Histoire de l'architecture en Belgique* (Tome I pag. 106) die in dit bouwwerk niets anders ziet dan het hypocaustum van een groot *woonhuis*.

Het komt mij voor, dat de bouwresten, beschreven door Dr. Leemans, en de overblijfselen van de fundamenten door den heer Sprenger ontdekt, met elkander in verband staan. Te meer word ik in dit vermoeden versterkt door hetgeen Dr. Leemans schrijft op pag. 51, dat men in het jaar 1838 de overblijfselen vond van een gebouw omtrent 50 ellen meer zuidelijk, doch toen niet nauwkeurig nagespoord. Men stiet toen in den tuin tusschen de kloosteromgangen der Lieve Vrouwe kerk bij het graven van putten of afloopen voor het regenwater, op eene diepte van 1.50 el, op eene dikke

laag, welke uit kalk en brokken van tegels en plavuizen samengesteld was.

Zou het nu niet mogelijk zijn, dat de heer Sprenger ontdekte, wat in 1838 niet nauwkeurig nagespoord werd? De zuidelijke richting komt uit.

De plaats, waarop de L. Vrouwe kerk gebouwd werd, is nog merkwaardig om eene andere ontdekking.

In het jaar 1900 zag ik er de resten van een klein hypocaustum, aan de andere zijde van de kerk. Dit hypocaustum trof men aan, gedeeltelijk onder de fundamenten van de kerk. Voor zoover dit kon, zijn ook deze bouwresten in teekening gebracht door den heer Sprenger.

Deze drie ontdekkingen wijzen dus op een groot complex van Romeinsche bouwwerken.

Wanneer men dit nu in 't oog houdt, leidt het mijns inziens geen twijfel of de bestemming van den pas ontdekte kelder is gemakkelijk te gissen. Van een stookplaats (praefurnium) toch voor een hypocaustum, kan wegens het gemis van rookkanalen geen sprake zijn. Als ik de bouwresten vergelijk, die voor eenige jaren te Voerendaal gevonden werden (de teekeningen ervan berusten in het Leidsch Museum) hebben we hier te doen met een kelder, die gebruikt werd tot het bewaren van wijn, olie of andere huishoudelijke benodigdheden.

Bij de ontgraving van den kelder kwamen nog eenige Romeinsche voorwerpen voor den dag: eene bronzen fibula, toiletbenodigdheden, een bronzen lampje, stukken aardewerk zwart en rood, o. a. een bodemstuk van een kommetje met het merk ALBINIANI. Van dezen pottenbakker komt de naam voor op 2 schotels, in de Musea te Lyon en te Tours, vgl. Corpus Inscriptt Lat. XIII 3, 100 10 (80).

Om den ouderdom van het ontdekte bouwwerk te bepalen dienen de gevonden munten van Faustina, Commodus, Claudius Gothicus, en Valentinianus III, 2de tot 5de eeuw van onze jaartelling.

Er blijft mij nog over de aandacht te vestigen op een zeer belangrijk monument, dat hoewel niet bij de ontgraving van den kelder gevonden, hier toch vermeld dient te worden.

Het is een zoogenaamd »drie goden altaar'', bij de uitdieping van den vloer der kerk nabij den ingang voor den dag gekomen. Het heeft slechts geringe afmeting. Hoogte 50, breedte 37, diepte 31 cm.

Op drie zijden is eene godheid afgebeeld, de vierde zijde is vlak en draagt geen opschrift. Volgens de afbeeldingen is het altaar gewijd aan Apollo, Ceres en Hercules.

Apollo is voorgesteld in staande houding, met rechter standbeen, het linkerbeen opgetrokken, de voet op een bankje geplaatst. De rechterarm langs het lichaam, terwijl de rechterhand een lauriertak vasthoudt. De linkerarm is opgetrokken en rust op eene lier. De linkerhand houdt eene chlamys, die alleen het linker beneden been bedekt. Overigens is het geheele lichaam naakt.

Het hoofd is een weinig naar links gebogen en getooid met een kapsel, dat zooals vele Apollobeelden hebben, eerder op een haarkapsel van eene vrouw dan dat van een man gelijkt. Het gezicht is te veel beschadigd om er eenige gelaatsuitdrukking in te kunnen waarnemen.

Achter de rechterschouder is een pijlkoker zichtbaar. Aan de rechterzijde wendt een raaf den kop naar de hoogte.

Het beeldhouwwerk is uitgevoerd naar een goed voorbeeld uit den tijd van keizer Hadrianus. Ook de vorm van Apollo's kapsel wijst op de laatste helft van de 2de en het begin van de 3de eeuw na Christus.

Van minder goede bewerking is de tweede zijde van het altaar (naar links), waarop men Hercules in zittende houding ziet afgebeeld. Hij heeft het linkerbeen teruggetrokken, het rechter een weinig naar voren geplaatst. Zijn rechterarm rust op den knots, 't symbool van kracht. Of hij de appels der Hesperiden of een hoorn van overvloed in de linkerhand houdt, is niet uit te maken, de steen is hier zeer beschadigd. Ook het hoofd is te veel verminkt om er eenige gelaatsuitdrukking in te kunnen aanschouwen. De leeuwenhuid, waarop Hercules zit, hangt over den linkerarm en bedekt het rechter dijbeen. Het lichaam is overigens naakt.

De geheele houding van deze figuur stelt den held voor rustende van zijne vermoeiende daden, zooals die door Martialis 9 : 44 en Statius (*Silvae* 4 : 6) bezongen is en in de oudheid »Hercules Epitrapezios'' genoemd werd. De beroemde Grieksche beeldhouwer Lysippos wordt gezegd het origineel van dit type vervaardigd te hebben.

De derde zijde van het altaar (naast Hercules) vertoont eene vrouwelijke figuur in staande houding. Opmerkelijk is de lang gerekte gedaante, buitengewoon lang de naar beneden gestrekte rechterarm. De linker is opgetrokken en omvat een hoorn van overvloed.

Het geheele lichaam is gehuld in een tot de voeten reikend kleed (chiton) en in een overkleed (himation), dat even onder de borst om het lichaam gegord is.

Het hoofd is grootendeels verbrijzeld.

Te oordeelen naar het attriboot in hare linkerhand zou men opmaken, dat het de godin Ceres voor moet stellen.

De vierde zijde van het altaar bleef ongebeeldhouwd, en bevat ook geen opschrift.

In de bovenzijde van den »Drei Götterstein'' ziet men een groot gat en daarbij nog een ingehakt gleufje. Eene bekende zaak is het, met welk doel dit gleufje aangebracht werd. Op het altaar was vroeger een andere steen, b.v. een kolom, geplaatst. Om nu deze twee steenen aan elkander te bevestigen moest er vloeibaar lood in het groote gat gegoten worden, hiertoe gaf het gleufje toegang.

In zijne verhandeling over de Viergöttersteinen (*Westdeutsch. Zeitschrift f. Geschichte und Kunst Jahrg. X 1891 pag. 9 - 62, 125—161, 295—340*) heeft Haug 218 van zulke steenen beschreven. Zij worden voornamelijk

in Rætia, Boven-Germania en Belgica, ook in eenige landstreken van Frankrijk en op enkele andere plaatsen aangetroffen. Daar er opschriften aan Jupiter of aan Jupiter en Juno samen op een groot aantal van deze aangebracht zijn. en nooit opschriften aan andere goden vermeld zijn en omdat Jupiter zelf op deze altaren niet afgebeeld is, zoo neemt men aan, dat deze steenen meestal als basissen voor Jupiter-monumenten gebruikt werden.

De afbeeldingen der godheden op de altaren aangebracht varieeren.

Nu eens zijn het Juno, Mercurius en Hercules, dan weer is Ceres, Proserpina of Minerva er bij.

Merkwaardig is de combinatie: Ceres, Hercules, Apollo, zooals deze op het Maastrichtsche drie goden altaar bestaat. Op geen enkele van de 218 altaren door Haug beschreven komt deze voor.

Eene positieve overeenkomst in de afbeeldingen van een der godheden op 't drie godenaltaar van Maastricht zag ik nergens op de mij ten dienste staande photo's, die ik van den heer H. Graeven, directeur van het Museum te Trier, mocht ontvangen.

Men mag dus aannemen, dat het altaar een lokaalwerk van Maastricht geweest is.

Leiden, Sept. 1904.

R. JESSE.

De Rijk.

Door den heer Frowein, Rijksbouwkundige, zal een onderzoek worden ingesteld naar den toestand van het raadhuis te Rijk.

Domtoren te Utrecht.

Volgens eene mededeeling in het Bouwkundig weekblad van 3 September is men begonnen met het verplaatsen van de helft van den steiger aan de zuidzijde van den toren. De restauratie van *dit* gedeelte, uitgevoerd door den Heer F. J. Nieuwenhuis onder toezicht van de heeren Dr. B. J. H. Cuypers en C. Muysken, is thans gereed. Veel bezwaar leverde de omvangrijke maar weinig oordeelkundige restauratie van 1836. waarbij veel van aangeplakte bekleedingstukken en portlandcementbepleistering was gebruikt gemaakt en het geheele achtkant in een ijzeren harnas was geklemd, waarvan het roestende ijzer de steen deed springen. Ook de traptoren, geheel verzet en verwrongen, hing grootendeels aan dit ijzerwerk. Door onvoldoende afdekking van de bovengaanderij was het bovendeel van den toren sterk ingewaterd.

Het gevaarlijkste gedeelte was de traptoren met de aanliggende pijler, die op door den grooten last bezweken gewelven stonden, waardoor de geheele traptoren met pijler deels was gedraaid, deels gekraakt en sterk uit het lood geraakt. Zoowel de traptoren als de pijler moesten vernieuwd worden, een zeer gevaarlijk werk.

Aan de bekroning van den traptoren werd de oorspronkelijke bekroning met helmkroonbloem en pinakelkrans teruggegeven.

De volgende pijler bleek in beteren staat te verkeerren doch het tusschen liggende open venster moest geheel herbouwd worden met de verdwenen goot en balustrade, de kroonbloemen van de venstergevels en den pinakelbovenband op de hoekpijlers. Voldoende aanwijzingen werden door de nog aanwezige restes gegeven en door de teekeningen van Pieter Saenredam uit 1636. Zoodra de steiger is omgezet zal begonnen worden met het zuid-westelijk vak van den lantaarn.

Boekaankondiging en -Bespreking.

Openbare verzamelingen der gemeente Utrecht. Catalogus van het Museum van Oudheden, door Mr. S. Muller Fz.

»Meer dan het vierde eener eeuw heeft de catalogus van 1878 dienst »gedaan,» schrijft de heer Muller in zijn voorrede, »thans is hij verouderd, »ook door het verkrijgen van bijna 1500 aanwinsten.» Het valt niet te ontkennen, de catalogus was verouderd, hij gaf geen juist denkbeeld meer van de merkwaardige verzamelingen op het »Hoogeland», hij deed er de economie niet goed van uitkomen. Maar van den anderen kant kon hij toch, wat beschrijving der voorwerpen, wat volledigheid van inlichtingen betreft, in vele opzichten nog als model gelden voor den arbeid van museumbeambten.

Het behoeft haast niet gezegd, in het nieuwe boek worden deze eigenschappen wederom aangetroffen. Menige dateering, menige typeering is zelfs juist geworden, en thans is ook een vroeger euvel verdwenen; door de vernuftige indeeling komen alle groepen tot haar recht. De wetenschappelijk-historische grondslag der indeeling wees op de bestemming der voorwerpen, maar zoo gebeurde het, dat juist de beste eigenschappen van een voorwerp, juist die eigenschappen welke maken, dat wij het verlangen te bezitten en te bezichtigen, niet op den voorgrond kwamen. Nu is dat veranderd. De kunst en de kunstindustrie zijn als basis der indeeling

aangenomen, terwijl als van zelf de voorwerpen welke daar buiten vielen zich onder rubrieken »zeden en gewoonten», »munt, maat en gewicht», »penningen» enz. lieten brengen.

Grieven tegen het dubbelzinnig karakter dezer indeeling zullen niet uitblijven. Velen zien in een stedelijk museum gaarne de bewaarplaats van zaken van specifiek lokaalhistorisch belang. Zij vergeten dan, dat het Utrechtsche museum langzamerhand wijdere strekking heeft gekregen en zich ver boven het peil der meeste stedelijke inrichtingen heeft verheven. Uit de inleiding blijkt duidelijk, dat ook Mr. Muller, een bij uitnemendheid logisch aangelegd man, het een doorn in 't gemoed blijft, dat het door hem in het leven geroepen samenstel op twee gedachten hinkt. Maar daarom bewonderen wij te meer de onpartijdige liefde waarmede hij zoowel de belangen der kunst als die der historie in zijn rubrieken heeft verpleegt.

In niet geringe mate zal hem gesterkt hebben de nagedachtenis van den oud-burgemeester van Asch van Wyck, een zeldzamen kunstkenner in de dertiger jaren der vorige eeuw. Het was inderdaad eene verrassing met dezen man in de voorrede van Mr. Muller kennis te maken.

Twee van zijn uitspraken mogen ook hier nog wel eens gedrukt worden. Wij lezen, dat bij de stichting van het museum van oudheden de burgemeester zich ten doel stelde »om die overblijfselen van vorige »eeuwen, welke met den naam van middeleeuwen worden bestempeld, »bijeene te brengen; en daardoor de kennis te bevorderen van den toestand »der kunsten enz . . . ten einde de tragsgewijze toeneming in de beoefening »van de zoogenaamde beeldende kunsten op te sporen. Dit onderzoek heeft »in andere landen reeds de aandacht van vele kundige mannen tot zich »getrokken; en daardoor is de weg gebaad, om, door vergelijking van »hetgeen in ons vaderland nog aanwezig is met de voortbrengselen der »kunst in andere landen, eenigermate te kunnen beoordeelen, tot welke »hoogte onze kunstenaars gevorderd waren, en of zij met de buitenlanders »een gelijken tred hebben gehouden.» Verder spreekt hij zijn leedwezen »uit, dat de verzameling véraf is van eenige volledigheid te bezitten, zij »heeft geene aancengeschakelde rij van voorwerpen, welke den toestand »der kunsten, in de verschillende eeuwen, zouden kunnen ophelderen.» Wat van Asch van Wijk, de stichter van het museum, ermede voor had, is dus niet twijfelachtig.

Een Sommerard dacht niet juister en hoe jammer, dat de voortreffelijke van Asch van Wyck geen school heeft gevormd. Onze musea, zoowel Rijks als Stedelijk, zouden er dan heel anders uitzien. De geest der liefhebberende 18e eeuw, met zijn bijeen snorren van rareiteiten, beheerscht, op enkele uitzonderingen na, onze verzamelaars in meerdere of mindere mate nog tot op heden. Eén enkel man als van Asch van Wyck kon daar geen keer in brengen.

Anders de Heer Muller; doordrongen van de juiste en ernstige inzichten

die een publieke verzameling moeten beheerschen, verhoogde hij ongetwijfeld met zijn nieuwen catalogus de waarde van het Utrechtsche museum.

Ten slotte één kleine opmerking, één punt dat ik den geachten directeur in overweging wensch te geven, tegen dat hij, over een ander kwart eeuw, zijn derde editie gaat voorbereiden.

Onder n°. 12 van de rubriek beeldhouwwerken vinden wij vermeld een graftombe van zwarte kalksteen voorstellende een liggenden ridder. Wij lezen, dat dit beeld gerestaureerd is en schijnbaar zorgvuldig worden de aangebrachte deelen opgegeven. Voor de kunstgeschiedenis is dit beeld, zooals het er nu uitziet, vrijwel verloren. Behalve de neus, heb ik geconstateerd, dat ook nog een stukje van de lip gerestaureerd is, toen ik dit ontdekt had, meende ik ook iets aan het voorhoofd te zien wat niet deugde. In elk geval was het vertrouwen weg. Het document dat ik voor mij had was vervalscht. Wanneer zal toch eens eindelijk de middeleeuwsche beeldhouwkunst het volle burgerrecht erlangen en met evenveel achting als de klassieke beeldhouwkunst behandeld worden, wanneer zal men toch ophouden de weinige beeldhouwwerken die ons uit de middeleeuwen nog resten door zoogenaamde restauratie te verknoeien?

A. PIR.

Korte Mededeelingen.

Brandgevaar in Kerkgebouwen.

Blijkens eene mededeeling in de Nieuwe Rotterdamsche Courant heeft in de laatste gehouden Algemeene Vergadering van den Oudheidkundigen Bond de Heer Jhr. Mr. V. de Stuers de aandacht gevestigd op de vele kerkbranden, ontstaan tengevolge van onachtzaamheid van loodgieters, en aan het Bestuur van den Bond verzocht deze zaak in handen te nemen.

Als President-Kerkvoogd der Ned. Hervormde Gemeente alhier belast met het dagelijksch toezicht op de gebouwen, waaronder de Groot- of St. Laurenskerk en de Kapelkerk en in die hoedanigheid nog al eens met loodgieters in aanraking, zij het mij vergund ten krachtigste de woorden van den Heer de Stuers te ondersteunen; het deed mij leed, ten gevolge van ambtsbezigheden verhinderd te zijn de vergadering bij te wonen, daar ik anders zoude hebben medegedeeld, hoe de zaak hier geregeld is, voor welke mededeeling ik der Redactie van het Bulletin beleefd verzoek mij eenige plaatsruimte toe te staan.

Ongeveer negen jaren geleden brandde de Kerk te Schagen af, tengevolge van onachtzaamheid van een loodgieter bij herstel van een der dakgooten; de delinquent werd tot hechtenisstraf veroordeeld. Ter zitting der Rechtbank alhier, bleek dat geen toezicht vanwege de Kerkvoogdij werd uitgeoefend, hetgeen vermoedelijk wel op meer plaatsen het geval zal zijn.

Kerkvoogden te Alkmaar besloten toen voor hunne gebouwen krachtige maatregelen in te voeren. Behalve het streng verbod van te rooken, dat voor al het werkvolk geldt gedurende den tijd, dien het zich in of op de kerkgebouwen bevindt, behelst het titelblad van het werkboekje voor den loodgieter en leidekker het volgende:

»Voor het uitvoeren van soldeerwerken zal *nimmer vuur op of in de* »kerkgebouwen gebruikt mogen worden en zal *steeds* een *bewijs* noodig »zijn voor den tijd van uitvoering, hetwelk hem door den President-Kerkvoogd »zal worden afgegeven”.

Dit bewijs is een stuk papier, bedrukt als volgt:

»MAGHTIGING

»verleend aan den loodgieter tot het doen van werkzaamheden
»aan het dak der kerk alhier, op heden den 190 . . .
»van 's voormiddags tot 's namiddags ten ure.

»de President-Kerkvoogd

»der Hervormde Gemeente te Alkmaar.

»Gezien

»de opzichter der kerkgebouwen.”

Zulk een bewijs, door mij ingevuld en geteekend, wordt gegeven aan den opzichter, die de contrôle op zich neemt en het ten bewijze daarvan mede teekent en die gemachtigd is, bij opkomenden wind, den voortgang van het werk te stuiten, terwijl den kosters verboden is om zonder dit bewijs de soldeerders toe te laten.

Moet nu soldeerwerk verricht worden, dan wordt de bout gloeiend gemaakt in den vuurpot, die buiten, aan den voet van het gebouw wordt geplaatst en in eene zoogen. slof, met een touw of ketting naar het hoogere gedeelte getrokken waar gesoldeerd moet worden, terwijl de persoon bij de vuurpot een dunner touw houdt, om schommelingen van de slof te voorkomen.

Het heeft in den beginne eenige moeite gekost om de soldeerders af te brengen van de oude gewoonte, om vuur in de goten te hebben, doch het voorschrift is onverbiddeijk en geeft sinds lang geene aanleiding meer tot tegenstribbelen.

Het spreekt wel van zelf dat ik eene maghtiging niet afgeef, wanneer het waait; dat voortdurend toezicht wordt gehouden en dat na het vertrek der soldeerders onmiddellijk eene nauwkeurige inspectie door den opzichter

plaats heeft. Het schijnt mij toe dat, menschelijker wijze, aldus een kerkbrand door schuld van loodgieters is uitgesloten en de weinige meerdere kosten (want er is één man meer noodig en het geeft eenig tijdverlies) wegen wel op tegen het groote voordeel.

Het zij mij vergund te wijzen op een ander gevaar voor de kerkgebouwen en dat is de moeilijkheid van blussching bij een begin van brand, wanneer die ontstaat op een hooger gedeelte der kerkgebouwen.

Bij eene in het najaar door de Brandweer alhier, in overleg met mij, genomen proef, kwam het water uit de duinwaterleiding niet hooger dan \pm 16 meter; de Groote kerk toch ligt een paar meter hooger dan de Watertoren, die \pm 18 meter hoog is.

Breekt dus brand uit in de kap, dan is van de waterleiding geen profijt te trekken; ik heb toen doen onderzoeken of het mogelijk zoude zijn boven in de kerk twee of drie waterreservoirs te maken, doch daar gelaten de groote zwaarte, zouden de kosten zoo ontzettend hoog worden, dat daarvan niets kon komen.

Eene stoom- of motorbrandspuit zoude zeker voor een begin van brand van groote waarde zijn; doch de kosten van aanschaffing gaan tot nog toe de geldelijke krachten van eene gemeente van de grootte van Alkmaar te boven.

Alkmaar Juli 1904.

Mr. B. VAN DER FEEN DE LILLE.

Avondmaalzilver bij de Ned. Herv. Kerk.

Door den Heer M. G. Wildeman is de volgende circulaire verspreid, waarvan ook de vermelding in het Bulletin werd verzocht.

»De ondergeteekende vraagt beleefdelijk Uwe welwillende medewerking ten aanzien eener zaak, welke feitelijk niemand, die iets voor geschiedenis en nationale kunst voelt, onverschillig kan laten.

»Reeds lang bestond bij hem het voornemen een beschrijvende Catalogus samen te stellen van het goud- en zilverwerk, dat bij den dienst van het H. Avondmaal in de Hervormde gemeenten in Nederland wordt gebruikt, of althans bij de verschillende Kerkvoogdijen berust. Daaronder bevindt zich zonder twijfel menig stuk, dat door graveer- of drijfkunst een fraai specimen vertegenwoordigt van een ten onzent vrijwel sedert lang verlopen tak van kunst, welke evenwel in den laatsten tijd onmiskenbare teekenen van herleving vertoont.

»Dat de bezwaren aan dergelijken arbeid verbonden talrijk zijn, en het bijeenbrengen van bedoelde gegevens geen gemakkelijke taak is, zal ieder kunnen beseffen, die 't zij ambtelijk, 't zij als amateur soortgelijk onderzoek waagde te ondernemen. Daarom is medewerking van allen, die

iets voelen voor oudheidkunde en onze nationale kunst, zeer gewenscht. Doch ook beoefenaars van genealogie en heraldiek (die onmisbare hulp-wetenschappen der geschiedenis) zijn zeer zeker gebaat met het bekend worden van inscripties en wapengravures door kunstenaarshand in edele metalen gegrift op last van edelen en patriciërs (uit pieteitsgevoel en ijdelheid tevens), die de voorwerpen aan de kerken schonken, om ten eeuwigen dage bij den dienst van het H. Avondmaal te worden gebezigd.

»Gerugsteund door verschillende personen van naam in de verschillende provinciën, vertrouwt hij op een schitterend resultaat, dat niet alleen onze kunstgeschiedenis, doch ook die der Ned. Herv. Kerk ten goede kan komen.

»Daarom verzoekt hij beleefdelyk bij deze alle Kerkvoogdijen, predikanten, kosters, onderwijzers, particulieren, in één woord allen, die aangaande het in hunne gemeente aanwezige Avondmaalzilver eenige inlichting kunnen verschaffen, daarvan aan hem mededeeling te willen doen.

»Correspondentie-kosten worden gaarne vergoed. Gedrukte vragenlijst wordt direct toegezonden aan allen, die met het plan instemmen, en zich bereid verklaren, dezen arbeid moreel te willen steunen.

M. G. WILDEMAN.

Onder waardeering van de goede bedoeling van den heer Wildeman, kunnen wij niet nalaten als ons gevoelen te uiten, dat dit werk èn vrijwel overbodig is èn weinig resultaat beloovend. Overbodig is het, daar het kerkzilver begrepen is onder de tot de kerk behorende voorwerpen, wier beschrijving door de Rijkscommissie voor de monumenten is ter hand genomen, en het resultaat moet, althans uit kunsthistorisch oogpunt, gering zijn, daar slechts weinige beheerders van deze schatten in staat zijn om ook maar bij benadering over het kerkzilver als kunstwerk te oordeelen. Slechts uit één oogpunt kan een degelijke enquête door leeken eenig resultaat opleveren, met name in het bijeenbrengen van de namen en wapens der schenkers, voor zooverre die op het zilver gegraveerd zijn. Er zijn nog genoeg voorwerpen, die hierin van de menschelijke ijdelheid getuigen. Dat is echter slechts een genealogisch belang, dat met de kunst als zoodanig slechts in een zeer verwijderd verband gebracht kan worden. Is dit de bedoeling van de enquête, dan kan zij als zoodanig reden van bestaan hebben, doch dan is het tevens gewenscht dit doel ook op den voorgrond te stellen; voor de kunsthistorie kan een aldus opgezet plan zonder persoonlijk onderzoek, hoe goed ook bedoeld, slechts teleurstelling geven.

J. C. OVERVOORDE.

In een afzonderlijk bijvoegsel bij No. 178 van de Staatsct. verzonden, is opgenomen het verslag van Dr. P. J. H. Cuypers, gedelegeerde der Nederlandsche regeering, omtrent het VIde internationaal congres van architecten gehouden te Madrid van 6—13 April 1904.

Arnhem.

Door de gemeente is een blok huizen aan de Walburgstraat aangekocht waardoor eene prachtige gelegenheid wordt geboden om aldaar een Stedelijk Museum te stichten.
